

πόλεσι μόνον ἐξαιρέσεως δίκην καὶ χάριν ἰδιαιτέρας τιμῆς καὶ διακρίσεως ἀπενέμετο ἐπισήμοις καὶ φιλέλλησι ξένοις εἴτε πολιτογραφουμένοις (μεταλαμβάνουσι πολιτείας) εἴτε ἰσπολίταις (μετοίκοις ἰσοτελέσιν) εἴτε προξένοις τὸ δικαίωμα τοῦ ἐγκτᾶσθαι ἐν τῇ πόλει γῆν καὶ οἰκίαν, καὶ τότε ὤφειλεν ἀπονέμεσθαι αὐτοῖς δι' ἰδιαιτέρας διατάξεως ἢ ἐπίτηδες ψηφίσματος αὕτη ἢ γῆς καὶ οἰκίας ἐγκτησις (δωριστὶ ἔππασις)· καὶ οὐχὶ μόνον ἐν Ἀθήναις δυνατόν εὐρεῖν ἐν τοῖς ἀττικοῖς ψηφίσμασιν, ἀ τοῖς ξένοις ἐπὶ τι μέγα ἐγράφετο «εἶναι αὐτῷ τῷ ξένῳ καὶ οἰκίαν ὄνησιν», ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων σώζονται τοιαῦτα ψηφίσματα διαρρήδη ἀπονέμοντα τοῖς ξένοις τὸ ἐγκτήσεως δικαίωμα.

§ 5. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν μὴ δικαιουμένων πρὸς ἐγκτησιν οἰκίας καὶ γῆς ἠϋξανε κατὰ μικρὸν ἐν ταῖς πολυανθρωποτέραις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ μέγα καὶ ἐπειδὴ σχεδὸν μόνον οἱ πολῖται εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦ κεκτηῆσθαι οἰκίας, διὰ ταῦτα ἠδύνατο θεωρεῖσθαι ὡς ἐπικερδῆς καὶ ἀσφαλῆς καὶ λίαν προσοδοφόρος τρόπος τοῦ διατίθεσθαι τὰ χρηματικὰ κεφάλαια καὶ ποιεῖν αὐτὰ ἐνεργὰ κατὰ τὴν συνήθη φράσιν τῶν ἀρχαίων ἢ οἰκοδομῆ ὀλοκλήρων οἰκιῶν ἐπὶ σκοπῷ ἐκμισθώσεως ἢ ἐκδόσεως ἐπὶ ἐνοικίῳ τῶν καλουμένων συνοικιῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἰδίως οἰκίας τὰς προσδιορισμένας πρὸς ἐνοίκησιν αὐτῆς τῆς κεκτημένης οικογενείας. Οὕτως ἐν Ἀθήναις, ἔνθα τόσον συχνάκις ἀπαντᾶται παρὰ τοῖς ἀττικοῖς ῥήτορσιν ἢ λέξις συνοικία, ἢ ἐκμισθωσις οἰκιῶν ἦν οὐχὶ εὐκαταφρόνητος κλάδος πόρων. Τοιαῦται συνοικίαι ἐκτίζοντο ἐπίτηδες πρὸς ἐκμισθωσιν, καὶ ἢ ἐργολάβοι, καλούμενοι σταθμοῦχοι, ἐξεμισθοῦντο ὀλοκλήρους συνοικίας, ἵνα παραχωρήσωσι πάλιν αὐτὰς ἐπικερδῶς ἄλλοις ὑπενοικιασταῖς πρὸς ἐνοίκησιν, — ἢ ἐπιστάται, καλούμενοι ἰδίως ναύκληροι, ἦσαν ἐμπεπιστευμένοι ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν τὴν εἰσπραξίν τῶν ἐνοικίων «ναύκληρος ἐπὶ τοῦ μεμισθωμένου ἐπὶ τῷ τὰ ἐνοίκια ἐκλέγειν ἢ οἰκίας ἢ συνοικίας». Ἔτι σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ Ἀττικὴ χρῆσις διακρίνει σαφῶς οἰκίας πρὸς ἐνοίκησιν καὶ συνοικίας πρὸς ἐκμισθωσιν (ἐνοικίασιν)· ἀλλ' ἂν ἐνίοτε ἀπαντῶνται κατὰ τύχην καὶ οἰκίαι ἐκμισθούμεναι ἐπ' ἐνοικίῳ ἢ συνοικίαι, κατοικούμεναι ὑπ'

αὐτοῦ τοῦ οἰκοκτῆμονος, τοῦτο οὐδαμῶς πρέπει ἀπατῆσαι ἡμᾶς περὶ ταύτης τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας τῆς λέξεως συνοικίας· διότι καὶ αὕτη ἡ παραγωγή τῆς λέξεως δεικνύει συνοίκησιν πολλῶν οἰκογενειῶν, συγκατοικουσῶν τινῶν τοῦλάχιστον, ἂν οὐχὶ πασῶν, ἐπὶ ἐνοικίῳ. Ἄλλὰ τὸ παραδοξότερον ἐνταῦθα μένει τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τούτων τῶν συνοικιῶν μετεχειρίζοντο πρὸς παράστασιν τοῦ ἐπιστάτου ἢ ἐπιτρόπου αὐτῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνοικίου ὀνόματα μετενηνεγμένα ἐκ τοῦ ναυτικοῦ καὶ θαλασσίου βίου, ὀνομάζοντες τὸν μὲν ἐπιστάτην ναύκληρον (τὸν παρὰ Ῥωμαίοις *villicum* ἢ *procuratorem*), τὸ δ' ἐνοίκιον ναῦλον, ὡς πάλιν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *insulas* διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν νήσων τὰς τοιαύτας συνοικίας· «ἐνιοὶ δ' αὐτὸν (τὸν δεσπότην τῆς οἰκίας, ὡς ὑποδεχόμενον δηλαδὴ ξένους ἐπὶ ἐνοικίῳ) καὶ ναύκληρον ἐκάλεσαν καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς καταγωγῆς μισθὸν ναῦλον, ὅπερ ἐνοίκιον οὐ παρὰ τοῖς πολλοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς καλεῖται, παρὰ δὲ ἐνίοις καὶ στεγανόμιον». Περὶ τούτου ὑπομιμνήσκοντες μόνον ὅτι ὁμοία μεταφορὰ παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ λέξει ἐπιπλα, σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι τὸ μὲν ἐνοικιάζειν, δίδοναι εἰς ἐνοίκιον οἰκίαν, καλεῖται μισθοῦν καὶ ἐκδιδόναι οἶκον, τὸ δὲ ἐνοικιάζειν, λαμβάνειν οἶκον ἐπ' ἐνοικίῳ, καλεῖται μισθοῦσθαι· «εἴποις δ' ἂν μισθώσασθαι καὶ μισθῶσαι οἶκον, ὅπερ Ἡρόδοτος ἐκδιδόναι καλεῖ «ἐμισθοῦτο παρ' οὐκ ἐκδιδόντος τὴν αὐλήν». Ταῦτα παρὰ Πολυδεύκει· τιμαὶ δὲ οἰκιῶν, οἷαι ἀπαντῶνται παρ' ἀρχαίοις συγγραφεῦσι, ποικίλλουσαι κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν τοποθεσίαν καὶ τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς, ἦσαν ἀπὸ τριῶν μνῶν μέχρις ἑκατὸν εἴκοσι μνῶν, αἱ δ' ἐξ ἐνοικίων πρόσοδοι, ὡσαύτως λίαν διαφέρουσαι καὶ κατὰ τὴν τοποθεσίαν καὶ κατὰ λόγον τῆς αὐξήσεως ἢ μειώσεως τῶν κατοίκων, ἦσαν οὐκ εὐκαταφρόνητοι, καὶ οὕτως ἡ οἰκοδομή, φρονίμως γινομένη, ἠδύνατο εἶναι ἐπικερδῆς καὶ πλουτιστικῆ. Ἀσφαλῶς ἐξ ἑνὸς μόνου παραδείγματος γινώσκομεν ὅτι ἐν Ἀθήναις δύο οἰκίαι ἐν διαφόροις τοποθεσίαις ἀξίας συνάμα 35 μνῶν ἀπέφερον ἐτήσιον ἐνοίκιον 3 μνᾶς, ἧτοι $8\frac{4}{7}$ τοῖς $\%$, ὅπερ ἦν μὲν ἀρκετόν, ἀλλ' ὀλίγον ὡς πρὸς τὸν συνήθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι τόκον.

§ 6. Ἀλλὰ πάντως ἡ τοιαύτη κερδοσκοπία ἐκμισθουμένων καὶ προσοδοφόρων οἰκιῶν ἦν κατάστασις, ἣτις, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν θεμελιωδῶν βάσεων τοῦ οἰκογενειακοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου, δύναται καὶ ὀφείλει θεωρεῖσθαι ἔκρυθμος καὶ ἐξαιρετικὴ μόνον περίπτωσις. Ἐκτὸς ὅμως τούτων ἡ περιουσία Ἑλληνος οἰκογενειάρχου, οἰκοδεσπότης καὶ κτηματικοῦ συνίστατο οὐσιωδῶς ἐκ τῶν δύο κατηγοριῶν, ἃς ἡ παρ' Ἑλλησι νομικὴ γλῶσσα διακρίνει ὡς φανεράν καὶ ἀφανῆ περιουσίαν, ὡς παρ' Ἀρποκρατίωνι σημειοῦται «ἀφανῆς οὐσία καὶ φανερά· ἀφανῆς μὲν ἡ ἐν χρήμασι καὶ σώμασι (δούλοις) καὶ σκεύεσι, φανερά δὲ ἡ ἔγγειος». Αὗται δὲ αἱ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δύο κατηγορίαι τῆς περιουσίας ἀντιστοιχοῦσι καθόλου πρὸς τὴν παρὰ τοῖς νεωτέροις ἀκίνητον (φανεράν) καὶ κινήτην (ἀφανῆ) περιουσίαν. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα ὅτι ἐκ παίδων συνειθίσθημεν θεωρεῖν τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ἐκείνην καὶ στωϊκὴν καὶ ὄλως κυνικὴν ἔποψιν τῆς ἐσχάτης ἐνδείας καὶ πτωχείας, τοῦτο δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς τοιαύτης θεωρίας τοῦ πράγματος ἐν τοῖς διδακτικοῖς βιβλίοις, καὶ ἔτι μᾶλλον ἕνεκα τῆς ἀποκτεινούσης τὸν ἠθικὸν ἄνδρα καὶ ἀποκτηνούσης τὸν ἄνθρωπον πολυχρονίου δουλείας, ὑφ' ἧς καὶ ὁ εὐπορος καὶ ὁ πλούσιος ἠναγκάζετο παρ' ἡμῖν ἀποκρύπτειν τὸν πλοῦτον, αὐθορμήτως καὶ συνετῶς ποιῶν, καὶ ὁ πενέστερος ἀπεχοίμιζε τρόπον τινὰ τὴν συνείδησιν τοῦ φυσικοῦ πρὸς κτήσιν δικαιώματος δι' ἐκείνων τῶν ὑπερβολικῶν περιγραφῶν τῆς κυνικῆς δῆθεν ἐθελοπτωχίας. Ἰνα λοιπὸν κάλλιον καὶ γενικώτερον ἐννοηθῇ ἡ σημασία καὶ ἔκτασις τῆς κοινοτέρας καὶ συνηθεστέρας ἰδιοκτησίας ἑλληνικοῦ οἴκου, ἀναφέρομεν παραδείγματά τινα τοιαύτης, ἀποφεύγοντες τὴν μνησίαν ἐκτάκτων περιουσιῶν μυριοταλάντων πλουσίων.

§ 7. Καὶ μικρὰς μὲν περιουσίας, ἐλάσσονας ἐνὸς ταλάντου ἢ καὶ δέκα μνῶν, περὶ τὸν ἀναφέρειν, διότι πανταχοῦ εὕρισκει τις ἐπιχωριάζουσιν τὴν πενίαν καὶ εὐκόλως αὐτὴν ἐννοεῖ· πάντως καὶ ὁ ἔχων περιουσίαν ἐνὸς ταλάντου ἠδύνατο ἀποζῆν ἀπ' αὐτοῦ καὶ μὴ συναριθμεῖσθαι μετὰ τῶν παντελῶς πενήτων, ἀλλ' ὅμως πάντοτε μικρὰ ἦν ἡ τοιαύτη οὐσία· διὸ καὶ οἴκοι ταλαντιαῖοι ἦν καὶ

διτάλαντοι ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἀπηλλαγμένοι πάσης λειτουργίας ἢ δημοσίας συνεισφορᾶς. Οἴκοι δὲ ἔχοντες οὐσίας τριῶν, τεσσάρων καὶ πέντε ταλάντων πολλοὶ πολλαχοῦ μνημονεύονται. Οὕτως ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης ἔλαβε κληρονομίαν πέντε ταλάντων, καὶ πρὸς τούτοις καὶ αὐτὸς ἐκτήσατο ἔτι πλείονα. Παράδειγμα δὲ οὐσίας περίπου τεσσάρων ταλάντων, λεπτομερέστερον ἐκτιθεμένης, παρέχει ἡμῖν ὁ Ἰσαῖος, ἐνθα ὁ ἀγορεύων δηλοῖ ὑποστατικὸν ἐν τῇ Οἰνότη ἀξίας πενήτηντα μνῶν, ἄλλο ἐν Προσπάλτοις τριάκοντα μνῶν, οἰκίαν ἐν τῇ πόλει ἀξίας εἴκοσι μνῶν, τὸ τοῦ Ἀγνίου ἐκ δύο ταλάντων κληροδότημα, τὸ ὅλον τρία τάλαντα καὶ τεσσαράκοντα μνᾶς. Ἔτι παρ' Ἰσαίῳ Στρατοκλῆς τις καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐκληρονόμησαν παρὰ τοῦ πατρὸς μόνον τόσον, ὅσον ἐπῆρκει αὐτοῖς πρὸς τὴν ἰδίαν συντήρησιν, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἦν ἀδύνατον αὐτοῖς τὸ λειτουργεῖν· ἀλλ' ὁ Στρατοκλῆς διὰ τῆς εἰσποιήσεως τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ ἔλαβε περιουσίαν πλείονα τῶν δύο ταλάντων καὶ ἡμίσεος καὶ διὰ τῆς κατοχῆς καὶ διαχειρίσεως αὐτῶν ἐπὶ ἐννέα ἔτη ἐκτήσατο πέντε τάλαντα καὶ ἡμισυ, εἴτε ἐν χρήμασι καὶ φυσικοῖς προϊοῦσι καὶ κτήνεσιν, εἴτε ἐν ἐγγείοις κτήμασι καὶ σκεύεσι, καὶ ταῦτα ἀποτελοῦσι μετὰ τῆς περιουσίας τῆς θυγατρὸς ὀκτώ τάλαντα. Ἡ περιουσία Κριτοβούλου τινὸς ἐκτιμᾶται παρὰ Ξενοφῶντι εἰς πεντακοσίας μνᾶς ἢ $8\frac{1}{3}$ τάλαντα καὶ ἔτι πρὸς, καὶ οὗτος θεωρεῖται ὡς πλούσιος. Ἄλλος, Τιμοκράτης ὀνομαζόμενος, ἀναφέρεται παρὰ Δημοσθένει ὡς ἔχων πλέον τῶν δέκα ταλάντων· ἄλλος, Δικαιογένης τὸ ὄνομα, ἀναφέρεται παρὰ τῷ αὐτῷ, ἔχων ὀγδοήκοντα μνῶν ἐτησίαν πρόσοδον, προαπαιτοῦσαν ἑνδεκα περίπου ταλάντων περιουσίαν, καὶ αὕτη ἡ περιουσία χαρακτηρίζεται ὡς σημαντική. Παρὰ Λυσία Διόδοτος τις, μέτριος τὴν οὐσίαν ἔμπορος, ἐκέκτητο πέντε τάλαντα ἀργύρου, ἀπερ' ἐμέτρησε καὶ ἐνεχείρισε τῷ προσδιορισθέντι κηδεμόνι τῶν παίδων αὐτοῦ, εἶχε δεδανεισμένα $7\frac{2}{3}$ τάλαντα ἐπὶ τόκῳ ναυτικῷ (τὸ ναυτικόν, ἢ ἐκδοσις), καὶ χιλίας ἢ δισχιλίας δραχμᾶς ἐν τῇ Χερσονήσῳ, ἐκτὸς δὲ τούτων ἀφῆκε τῇ γυναικὶ αὐτοῦ δισχιλίας δραχμᾶς καὶ τριάκοντα Κυζικηνοῦς· τούτοις προσθετέον ἔτι καὶ τὰ σκεύη καὶ ἴσως καὶ ἐγγεῖα κτήματα ἐν Χερσονήσῳ, ὅθεν ἡ οἰκο-

γένεια κατ' ἔτος ἐλάμβανε τὸν σῖτον. Ὅλα δὲ ὁμοῦ συμποσοῦνται τοῦλάχιστον εἰς δεκατέσσαρα τάλαντα.

§ 8. Ὡς παράδειγμα ἔτι ἐλληνικῆς περιουσίας διακριτέον ἐνταῦθα, διότι πρὸς τῇ ποσότητι αὐτῆς καταφαίνονται καὶ τὰ διάφορα εἶδη ἐλληνικῆς περιουσίας, δύναται χρησιμεῦσαι τὸ τοῦ Κίρωνος παρ' Ἰσαΐω· αὗτος «ὁ Κίρων ἐκέκτητο οὐσίαν, ἀγρὸν μὲν Φλυῆσι καὶ τάλαντου ῥαδίως ἄξιον, οἰκίας δ' ἐν ἄστει δύο, τὴν μὲν μίαν μισθοφοροῦσαν, δισχιλίας εὐρίσκουσαν, τὴν δ' ἑτέραν, ἐν ἧ αὐτὸς ὄκει, τριῶν καὶ δέκα μνῶν· ἔτι δὲ ἀνδράποδα μισθοφοροῦντα καὶ δύο θεραπαίνας, καὶ παιδίσκην καὶ ἔπιπλα, δι' ὧν ὄκει τὴν οἰκίαν, σχεδὸν σὺν τοῖς ἀνδραπόδοις ἄξια τρεισκαίδεκα μνῶν. χωρὶς δὲ τούτων δανείσματα οὐκ ὀλίγα, ἀφ' ὧν ἐκεῖνος τόκους ἔλαβεν». Ὡσαύτως μνημονευτέον καὶ τοῦ παραδείγματος τῆς τοῦ Δημοσθένους περιουσίας· ὁ πατήρ τοῦ ῥήτορος κατέλιπε δεκατέσσαρα τάλαντα, ἡ δὲ μήτηρ εἶχε λαβοῦσα προῖκα πεντήκοντα μνῶν ὥστε ἡ περιουσία τοῦ ἀνήλικος ἦν λελογισμένη ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς τῶν τιμημάτων εἰς δεκαπέντε τάλαντα. Ἐν τούτοις δὲ περιλαμβάνετο ἡ ἀκόλουθος κληρονομία· δύο ἐργοστάσια μετὰ τριάκοντα μαχαιροποιῶν καὶ εἴκοσι κλινοποιῶν, δάνεισμα ἐνὸς τάλαντου πρὸς δώδεκα τοῖς ἑκατόν, συνάμα ἀναβαίνοντα εἰς τέσσαρα τάλαντα καὶ πεντήκοντα μνᾶς, ὧν αἱ ἐτήσiai πρόσοδοι ἦσαν πεντήκοντα μναῖ, — εἶτα ἐλέφας, σίδηρος καὶ ξυλικὴ εἰς ὀγδοήκοντα μνᾶς, βαφή καὶ χαλκός εἰς ἑβδομήκοντα μνᾶς, — μία οἰκία ἄξια τριάκοντα μνῶν, — σκεύη, ἐκπώματα, χρυσία, ἱμάτια, κοσμήματα τῆς μητρὸς μέχρις ἑκατόν μνῶν, ἀργύριον ὀγδοήκοντα μνῶν, δάνειον ναυτικὸν ἑβδομήκοντα μνῶν, ἔτι ἄλλο δάνειον ἑκατόν ἐξ μνῶν· τὸ σύνολον περίπου δεκατέσσαρα τάλαντα, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν θεραπαινῶν. Ἐτι δὲ συντομώτερον καὶ γενικώτερον παρίστανται τὰ εἶδη καὶ ἡ σημασία ἐλληνικῆς περιουσίας παρὰ Ξενοφῶντι, ἐνθα γενικῶς λέγεται ὅτι πάντες πειρῶνται κτᾶσθαι κτήματα, ἧτοι οἰκίας καὶ ἀγροὺς καὶ ἀνδράποδα καὶ βοσκήματα καὶ σκεύη.

§ 9. Ἡ προμνησθεῖσα διαίρεσις τῆς ἐλληνικῆς περιουσίας εἰς φανεράν καὶ ἀφανῆ καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῆς πρὸς τὴν ἀκίνητον

καὶ κινητὴν περιουσίαν τῶν νεωτέρων φαίνεται ὅτι γίνεται οὐχὶ ἄνευ ἀοριστίας τινός, διότι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαιότητι τὸ μεταξὺ ἀμφοτέρων τούτων τῶν κατηγοριῶν ὄριον ἦν οὐχὶ πάντοτε σαφῶς καὶ εὐκρινῶς τεθειμένον (αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβαινε πάλιν καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ἐν τοῖς rebus mancipi καὶ non mancipi)· διότι τῆς πρώτης ἐκφράσεως ἀναμφιβόλως σημαίνουσης τὴν ὑπόφορον ἢ φορολογουμένην, τῆς δὲ δευτέρας τὴν ἀφορολόγητον καὶ ἄτελῆ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἰδιοκτησίαν, ἔπεται ὅτι πάντως ἐξηρτάτο ἐκ τοπικῶν νόμων καὶ συμφερόντων ἢ δύναμις καὶ ἔκτασις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἐτέρας ἐννοίας. Οὕτως ἐνίοτε καὶ αὐτὸ τὸ παρά τινι τραπεζίτη παρακατατεθειμένον ἀργύριον ἢ χρηματικὸν κεφάλαιον ἐκλαμβάνεται καὶ μετρεῖται ὡς φανερά κτήσις, ὡς παρὰ Δημοσθένει ἀναφέρεται ἀργύριον φανερόν καταλειφθὲν ὑπὸ Κόνωνος ἐπὶ τῇ τραπέζῃ τῇ Ἡρακλείδου· ἐπομένως ὑπέκειτο τότε εἰς δασμόν, ὡς ἰδίως συνέβαινε ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῖς μετοίκοις, οἵτινες καὶ ἄνευ ἐγγείου κτήσεως ὤφειλον εἰσφέρειν καὶ τελεῖν δασμόν. Ἐν γένει ὁμως τὸ ἀργύριον θεωρεῖται μᾶλλον ὡς ἀφανῆς κτήσις καὶ περιουσία καὶ διὰ τοῦτο ἦν ἀπηλλαγμένον παντός φόρου καὶ ἄτελές ἀργύριον, ὅπερ κατήντησε σημαίνειν καθαρὸν ἀργύριον ἢ μᾶλλον μετρητὰ χρήματα. Διὸ καὶ αἱ ἐργασίαι τῶν τραπεζιτῶν καλοῦνται ἀφανεῖς καὶ ἢ φράσις ἀφανίζειν τὰ ὄντα ὡς καὶ τὸ ἀποκρύπτεσθαι τὰ ὄντα ἰσοδυναμεῖ τῷ τρέπειν αὐτὴν εἰς ἀφανῆ οὐσίαν ἢτοι εἰς χρήματα καί, οὕτως εἰπεῖν, ἐξαργυροῦν αὐτήν· διὸ καὶ παρ' Ἀριστοφάνει τὸ ἀργύριον καὶ οἱ δαρεικοὶ καλοῦνται ἀφανῆς πλοῦτος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐγγειον ἰδιοκτησίαν. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀφανῆ κτήσιν ἀνήκον ἔτι κατὰ μέγιστον μέρος, εἰ μὴ οἱ δοῦλοι καὶ τὰ βοσκήματα ἢ κτήνη, βεβαίως τὰ ἰδίως καλούμενα ἐπιπλα, ἢτοι πάντα, ὅσων ἔχρηζεν οἰκογένεια καὶ οἶκος τις, ἢτοι σκεύη, ἀγγεῖα, ἐνδύματα καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὠνομάσθησαν μὲν ἐπιπλα ταῦτα τὰ κτήματα, οὐχὶ τόσον ὡς κούφη κτήσις καὶ τὰ ἐπιπολῆς ὄντα τῶν κτημάτων, ὡς ἤθελέ τις τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν, ἀλλ' ὡς ἐπίπλοά τινα, ὡς καὶ ὠνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, οἶονεὶ «ἀ καὶ πλέων ἄν τις ἐπικομίζοιτο, ὡς ἢ λοιπὴ καλεῖται ἐγγειος κτήσις» καὶ παρ' Εὐσταθίῳ, «ἐπιπλα κατὰ Παι-

σανίαν τὰ μὴ ἔγγαια κτήματα, ἀλλ' ἢ κατ' οἶκον κτῆσις ἢ δυναμένη πλεῦσαι». Ποῖα δέ τινα κτήματα ἐμπεριλαμβάνονται ἐν ταύτῃ τῇ λέξει, φαίνεται ἐκ τῆς παρὰ Ξενοφῶντι κατὰ φυλάς διαιρέσεως τῶν ἐπίπλων, ἔνθα καταλέγονται πρῶτον τὰ πρὸς θυσίαν ἱερὰ σκεύη, ὁ γυναικεῖος ἑορτάσιμος κόσμος, ἢ ἑορτάσιμος καὶ πολεμικὴ στολὴ τοῦ ἀνδρός, στρώματα γυναικωνίτιδος καὶ ἀνδρωνίτιδος, ὑποδήματα γυναικεῖα καὶ ἀνδρεῖα· εἶτα «ὄπλων ἄλλη φυλή, ἄλλη ταλασιουργικῶν ὀργάνων, ἄλλη σιτοποικῶν, ἄλλη ὀψοποικῶν, ἄλλη τῶν ἀμφὶ λουτρόν, ἄλλη ἀμφὶ μάκτρας, ἄλλη ἀμφὶ τραπέζας καὶ τὰ τῆς καθ' ἑκάστην χρείας καὶ τὰ θοινητικά.»

§ 10. Μόνον τὰ πολύτιμα κοσμήματα, ἐκπώματα ἢ ποτήρια καὶ τὰ τοιαῦτα, οἷς ὁ Ἕλληνας ἀπένεμεν ἰδιάζουσαν ἀξίαν ὡς ἰδίως ἐκ κληρονομίας προερχομένοις, φαίνονται ὅτι συνήθως ἐξηροῦντο ταύτης τῆς κατηγορίας καὶ συνηριθμοῦντο μετὰ τῆς φανεραῖς περιουσίας τῶν οἰκογενειῶν. Οὕτω παρὰ Δημοσθένει διακρίνονται «ἐπιπλα καὶ ἐκπώματα καὶ χρυσία καὶ ἱμάτια καὶ κόσμος τῆς μητρὸς»· καὶ συναριθμοῦνται μὲν πάντα ταῦτα γενικώτερον καὶ μεταξὺ τῶν σκευῶν, ἀλλ' ὅμως παρὰ τὰ σκεύη ταῦτα ἀπαντῶμεν καὶ κειμήλια, ἐν οἷς πάλιν τὰ ἐκπώματα κατέχουσιν ἰδίως τὴν πρώτην θέσιν· διὸ ἢ πάγχρυσος φιάλη καλεῖται παρὰ Πινδάρῳ κορυφὴ κτεάνων, ἢ τὸ πολυτιμότερον τῶν κτημάτων. Διότι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐν ἑκάστῳ οἴκῳ οὐχὶ παντάπασι πτωχῶ, ὡς καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις καὶ αὐτοῖς τοῖς πενεστέροις ὑπάρχουσιν ἀργυρᾶ τινὰ σκευάρια, οἷον κοχλιάρια κ. τ. τ., εὐρίσκοντο ἀργυρᾶ τινὰ ποτήρια καὶ φιάλαι, ἐν χρήσει ἔντα τὸ μὲν ὡς ἱερὰ πρὸς θυσίας σκεύη, τὸ δὲ ὡς ποτήρια καθ' αὐτὸ πρὸς τὸ πίνειν *). Ἐκ χρυσοῦ δὲ καὶ ἀργύρου ποτήρια πρὸς τὸ πίνειν ἀναφέρονται ἰδίως καὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα χρυσίδες καὶ ἀργυρίδες· «χρυσὶς καὶ ἀργυρὶς φιάλαι μὲν ἀμφω, τοῦνομα δ' ἐκ τῆς ὕλης ἔχουσιν»,

*) Ὡς περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Σικελίας λέγει ὁ Κικέρων· „nam domus erat ante istum praetorem nulla paullo locupletior, qua in domo haec (ἐκπώματα) non essent, etiamsi praeterea nihil esset argenti: patella grandis summa sigillis ac simulacris Deorum, patera, quae mulieres ad res divinas uterentur, turibulum“.

ὡς καὶ ἄλλαι πάλιν διὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὴν κατασκευὴν καλοῦνται χρυσόμφαλοι καὶ χρυσαστράγαλοι. Ἄλλα πάντα ταῦτα ἦσαν ἀπαραίτητον μὲν, ἀλλ' ἀσήμαντον μέρος τῆς ἑλληνικῆς περιουσίας, ἣτις συνίστατο οὐσιωδῶς ἐν οἰκίαις καὶ ἀγροῖς. Τούτοις προσθετέον ἐν τισὶ χώραις, ἰδίως ἐν Ἀττικῇ, καὶ τὰ τυχόντα τμήματα μεταλλείων τὰ διδόμενα ἰδιώταις ὑπὸ τοῦ κυρίως ἰδιοκτήτου αὐτῶν, τῆς πόλεως, καὶ μεταβιβαζόμενα αὐτοῖς οὐχὶ μετὰ δικαιώματος ἐντελοῦς ἰδιοκτησίας, ἀλλ' ἐκμισθούμενα μόνον εἰς κληρονομικὴν ἐκμίσθωσιν ἀντὶ μετρίας χρηματικῆς ἀποφορᾶς μετὰ τοῦ δικαιώματος οἰαςδήποτε νομικῆς μεταβιβάσεως, οἷον διὰ κληρονομίας, πωλήσεως καὶ τῶν τοιούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΗΠΟΥΡΙΚΗΣ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙΝ.

§ 1. Ἐκ τῶν προειρημένων βλέπομεν ὅτι ὁ πυρὴν καὶ ἡ οὐσία τῆς πραγματικῆς ἰδιοκτησίας τοῦ Ἑλληνοσ ἦν τὸ ἀκίνητον κτῆμα, ὁ ἀγρός, ὃν ἡ οἰκογένεια ἢ αὐτὴ ἐκαλλιέργει, ἢ ἐπέτρεπεν ἄλλοις πρὸς ὠφέλιμον αὐτῇ καλλιέργειαν. Καὶ ἐκεῖ μάλιστα, ὅπου οἱ κάτοικοι πρὸ πολλοῦ ἔπαυσαν ζῶντες σποράδην κατὰ τὴν χώραν καὶ κατοικοῦντες μεμονωμένοι ἐν κώμαις καὶ ἐπαύλεσιν, ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τῆς Ἑλλάδος ἦσαν κατφυκῆμένοι πάντες οἱ Ἕλληνες καὶ ὡς κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ ἐνδόξους χρόνους τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἔτι κατφυκῆμένοι πολλοὶ λαοί, ἐν οἷς ἡ τῷ παλαιῷ τῆς Ἑλλάδος τρόπῳ κατὰ κώμας οἰκουμένη Σπάρτη, τὸναντίον δὲ ὁ ἀστεῖος καὶ πολιτικὸς βίος μετωχέτευσε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἐνεργείας αὐτῶν εἰς ἄλλους κλάδους βιομηχανίας καὶ ἐπαγγελμάτων, ὡς παρὰ τοῖς κατ' ἐξοχὴν πολιτευομένοις Ἀθηναίοις, καὶ ἐκεῖ, λέγομεν, ἡ γεωργία διεφύλαξε διηνεκῶς τὴν σημασίαν αὐτῆς ὡς ἐδραιωτάτη καὶ γονιμωτάτη βᾶσις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ τοιαύτη σημασία τῆς γεωργίας ἦν ἰδίως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι μεγίστη καὶ πολλαχῶς ὁμολογεῖται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἡ μεγάλη ἰσχὺς αὐτῆς ἢ σωτηρίως ἐπιδρῶσα ἐπὶ τε τῆς εὐημερίας καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς περὶ τὰ φρονήματα καὶ αἰσθήματα εὐγενείας πάντων τῶν ἐπιδιδομένων αὐτῇ. Καὶ ὁ μὲν πρᾶος, ἀγαθὸς καὶ αὐτόχρομα

σωκρατικῆς ἀρετῆς τύπος Ξενοφῶν, ὁ γνωστότατος ἄλλως θιασώτης τῶν οικονομικῶν, πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρετῶν, συνέταξε καὶ τὸν ἀριστον πανηγυρικὸν τῆς τῷ ὄντι ἀριστοκρατικῆς ταύτης ἐπιμελείας, τῆς γεωργίας.

§ 2. Τοῦτον τὸν παρὰ Ξενοφῶντι ἀριστον χαρακτηρισμὸν τῆς γεωργίας καὶ τὸ δικαιότατον αὐτῆς ἐγκώμιον κρίνομεν ἀπαραιτήτως παραθετέον ἐνταῦθα· «τῆς γεωργίας λέγω ὅτι οὐδ' οἱ πάνυ μακάριοι δύνανται ἀπέχεσθαι· εἴκει γὰρ ἡ ἐπιμέλεια αὐτῆς εἶναι ἅμα τε ἡδυπάθειά τις καὶ οἴκου αὔξησις καὶ σωματῶν ἀσκησις εἰς τὸ δύνασθαι ὅσα ἀνδρὶ ἐλευθέρῳ προσήκει· πρῶτον μὲν γὰρ ἀφ' ὧν ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι, ταῦτα ἡ γῆ φέρει ἐργαζομένοις, καὶ ἀφ' ὧν τοίνυν ἡδυπαθοῦσι προσεπιφέρει· ἔπειτα δὲ ὅσα κοσμοῦσι βωμοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ οἷς αὐτοὶ κοσμοῦνται, καὶ ταῦτα μετὰ ἡδίστων ὀσμῶν καὶ θεαμάτων παρέχει· ἔπειτα δὲ ὄψα πολλά, τὰ μὲν φύει, τὰ δὲ τρέφει· καὶ γὰρ ἡ προβατευτικὴ τέχνη συνῆπται τῇ γεωργίᾳ, ὥστε ἔχειν καὶ θεοῖς ἐξαρέσκεσθαι θύοντας καὶ αὐτοὺς χρῆσθαι παρέχουσα δ' ἀφθονώτατα ἀγαθὰ, οὐκ ἔῃ ταῦτα μετὰ μαλακίας λαμβάνειν, ἀλλὰ ψύχη τε χειμῶνος καὶ θάλπη θέρους ἐθίζει καρτερεῖν· καὶ τοὺς μὲν αὐτουργοὺς διὰ τῶν χειρῶν γυμνάζουσα ἰσχὺν αὐτοῖς προστίθησι, τοὺς δὲ τῇ ἐπιμελείᾳ γεωργοῦντας ἀνδρίζει, πρῶτ' τε ἐγείρουσα καὶ πορεύεσθαι σφοδρῶς ἀναγκάζουσα· καὶ γὰρ ἐν τῷ χώρῳ καὶ ἐν τῷ ἄστει ἄει ἐν ὥρᾳ αἱ ἐπικαιριώταται πράξεις εἰσὶν· ἔπειτα ἦν τε σὺν ἵππῳ ἀρήγειν τις τῇ πόλει βούληται, τὸν ἵππον ἰκανωτάτη ἡ γεωργία συντρέφειν, ἦν τε πεζῇ, σφοδρὸν τὸ σῶμα παρέχει· θήραις τε ἐπιφιλοπονεῖσθαι συνεπαίρει τι ἡ γῆ καὶ κυσὶν εὐπέτειαν τροφῆς παρέχουσα καὶ θηρία συμπαρατρέφουσα· ὠφελούμενοι δὲ καὶ οἱ ἵπποι καὶ αἱ κύνες ἀπὸ τῆς γεωργίας, ἀντωφελοῦσι τὸν χώρον, ὁ μὲν ἵππος πρῶτ' τε κομίζων τὸν κηδόμενον εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἐξουσίαν παρέχων ὀψὲ ἀπιέναι, αἱ δὲ κύνες τὰ τε θηρία ἀπερύκουσαι ἀπὸ λύμης καρπῶν καὶ προβάτων καὶ τῇ ἐρημίᾳ τὴν ἀσφάλειαν συμπαρέχουσαι· παρορμᾷ δέ τι καὶ εἰς τὸ ἀρήγειν σὺν ὅπλοις τῇ χώρῳ καὶ ἡ γῆ τοὺς γεωργοὺς ἐν τῷ μέσῳ τοὺς καρποὺς τρέφουσα τῷ κρατοῦντι λαμβάνειν· καὶ δραμεῖν δὲ καὶ βαλεῖν καὶ πηδῆσαι.

τίς ἱκανωτέρους τέχνη γεωργίας παρέχεται; τίς δὲ τοῖς ἐργαζομένοις πλείω τέχνη ἀντιχαρίζεται; τίς δὲ ἥδιον τὸν ἐπιμελούμενον δέχεται προτείνουσα προσιόντι λαβεῖν ὃ τι χρήζει; τίς δὲ ξένους ἀφθονώτερον δέχεται; χειμάσαι δὲ πυρὶ ἀφθόνῳ καὶ θερμοῖς λουτροῖς ποῦ πλείων εὐμάρεια ἢ ἐν χώρῳ τῷ; ποῦ δὲ ἥδιον θερίσαι ὕδασι τε καὶ πνεύμασι καὶ σκιαῖς ἢ κατ' ἀγρόν; τίς δὲ ἄλλη θεοῖς ἀπαρχὰς πρεπωδεστέρας παρέχει, ἢ ἑορτάς πληρεστέρας ἀποδεικνύει; τίς δὲ οἰκέταις προσφιλεστέρα ἢ γυναικὶ ἡδίων ἢ τέκνοις ποθεινοτέρα ἢ φίλοις εὐχαριστοτέρα; ἔμοι μὲν Θαυμαστὸν δοκεῖ εἶναι, εἴ τις ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἢ κτῆμά τι τούτου ἥδιον κέκτηται ἢ ἐπιμέλειαν ἡδίῳ τινὰ ταύτης εὕρηκεν ἢ ὠφελιμωτέραν εἰς τὸν βίον. Καλῶς δὲ κάκεῖνος εἶπεν, ὃς ἔφη τὴν γεωργίαν τῶν ἄλλων τεχνῶν μητέρα καὶ τροφὸν εἶναι· εὐ μὲν γὰρ φερομένης τῆς γεωργίας, ἔρρῶνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι ἅπασαι, ὅπου δ' ἂν ἀναγκασθῇ ἢ γῆ χερσεύειν, ἀποσβέννυνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι σχεδὸν τι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν».

§ 3. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς γεωργίας ὁ Ξενοφῶν, ἐνθα ὡς ἀνὴρ πειραθεὶς τοῦ πράγματος ἀποδεικνύει ὅτι καὶ κάλλιστον καὶ ἥδιστον τὸ ποιεῖσθαι τὸν βίον ἀπὸ τῆς γεωργίας καὶ ἐκφράζει τὴν ἄλλως κοινὴν περὶ τούτου γνώμην τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ τὸ πραγματικὸν γεγονός, ὅτι οὐδὲ οἱ πάνυ μακάριοι ἀπείχοντο τῆς γεωργίας. Περὶ δὲ τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων μανθάνομεν ὅτι οἱ πολῖται εἶχον καλλίονας καὶ πολυτελεστέρας τὰς οἰκήσεις καὶ τὰς κατασκευὰς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὶ τῶν πολιτῶν οὐδ' εἰς τὰς ἑορτάς κατέβαινον εἰς τὸ ἄστυ, ἀλλὰ προὔτιμων μένειν ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἢ ἀπολαύειν τῶν κοινῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν καιροῖς ἀργίας καὶ διαφθορᾶς τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ ὑπόληψιν διετήρησεν ἐν Ἑλλάδι ἡ γεωργία, ὡς γίνεται ῥητὴ τούτου μνεῖα παρ' Ἱεροκλεῖ «καίπερ τρυφῆς καὶ ἀπονίας τὸν νῦν κατεχούσης βίον, ὅμως σπάνιός ἐστι μὴ καὶ δι' ἑαυτοῦ προθυμούμενος ἔργων κοινωνῆσαι τῶν ὑπὲρ σπόρου καὶ φυτείας καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὴν γεωργίαν.» Διὸ καὶ ἡ πρόοδος αὐτῆς ὑπῆρξεν ἀείποτε μεγάλη, ὡς δυνατόν εἰκάζειν καὶ ἐκ τῶν παρατηρήσεων, ἃς ἡ πολυχρόνιος πείρα πα-

ρέδωκε καὶ τῇ γεωργικῇ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, οἷα παρίσταται ἡμῖν διὰ τοῦ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ εὐφραδοῦς Θεοφράστου καὶ ἔτι ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ συλλογῇ τῶν γεωπονικῶν, — πρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν τεχνικῶν τῆς γεωργίας ὀργάνων καὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, περὶ ὧν μέλλομεν εἰπεῖν τὰ δέοντα.

§ 4. Ἄλλ' ἡ γεωργία οὐχὶ μόνον ἦν ὁ ἄριστος πόρος καὶ ἡ ἐλευθεριωτάτη ἀσχολία, ἀλλ' ἐθεωρεῖτο καὶ ἱερὰ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τοῦ λαοῦ ἰδέας καὶ ἔτι μία τῶν ἀπαραιτήτων συνθηκῶν καὶ ἐγγυήσεων ἀστείου βίου καὶ ἐξημερώσεως ἡθῶν, ὡς ἄριστα ἀποδεικνύει τοῦτο ἢ ἐπὶ τε τοῦ γάμου καὶ τῆς νομοθεσίας σύγχρονος ἐπίβλεψις τῆς προστάτιδος τῆς γεωργίας Δήμητρος, ἣτις πλήν τῆς εὐρέσεως τοῦ σίτου τὴν τε κατεργασίαν αὐτοῦ τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδαξε καὶ νόμους εἰσηγήσατο, καθ' οὓς δικαιοπραγεῖν εἰθίσθησαν, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν λέγουσιν ὅτι ἐπωνομάσθη Θεσμοφόρος. Ἔτι δὲ καὶ ἡ ἠθικὴ σημασία τῆς ἰδιοκτησίας, δι' ἧς καὶ παρ' Ἑλλησιν ἤρξατο διακρίνεσθαι τὸ ἐμὸν καὶ τὸ σὸν, συνεδέθη πρῶτιστα καὶ ἀσφαλέστατα μετὰ τοῦ διορισμοῦ τῆς ἐγγείου κτήσεως διὰ τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς τιθεμένων ὁροθετικῶν σημείων καὶ λίθων ἢ ὄρων (τερμόνων), οἵτινες καὶ αὐτοὶ πάλιν ἦσαν καθιερωμένοι διὰ θρησκευτικῶν τύπων ὡς ἐχέγγυα ἰδιοκτησίας. Ὡστε δικαίως ἡ διανομὴ τῶν ἀγρῶν ἢ ἄλλως δοῦσα ἀφορμὴν πρὸς τε τὴν γεωμετρίαν καὶ γεωδαισίαν ἐθεωρήθη καὶ ὡς πηγὴ καὶ μήτηρ τοῦ δικαίου *). Ἄλλως δὲ πάλιν ἡ γεωργία ἐνομίσθη καὶ φύλαξ ἀσφαλῆς καὶ ἀδιάφθορος πασῶν τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρετῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἣτις ὑπὸ νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων ἐθεωρήθη ὡς διαφθείρουσα τὰ ἦθη. Διότι κατὰ τὸν Πλάτωνα «ναυκληρικῶν μὲν καὶ ἐμπορικῶν καὶ καπηλευτικῶν καὶ πανδοκεύσεων καὶ τελωνικῶν καὶ μεταλλειῶν καὶ δανεισμῶν καὶ ἐπιτόκων τόκων καὶ ἄλλων μυρίων τοιούτων τὰ πολλὰ ἀπήλλακται, χαίρειν αὐτοῖς εἰπὼν, ὁ

*) Κατὰ τὴν τοῦ Ῥωμαίου γραμματικοῦ Μακροβίου κρίσιν, καθ' ἣν „ex agrorum divisione inventa sunt jura“.

περὶ ταύτην τὴν πόλιν τὴν ἐκ γῆς μόνον καὶ γεωργίας ἔχουσιν τὸν βίον νομοθέτης, — γεωργοῖς δὲ καὶ νομεῦσι καὶ μελιττουργοῖς καὶ τοῖς περὶ τὰ τοιαῦτα φυλακτηρίοις τε καὶ ἐπιστάταις ὀργάνων νομοθετήσῃ, τὰ μέγιστα ἤδη νενομοθετηκῶς περὶ γάμους ἅμα καὶ γενέσεις παιδῶν καὶ τροφάς, ἔτι δὲ καὶ παιδείας ἀρχῶν τε καταστάσεις ἐν τῇ πόλει». Ποίαν δὲ τινα ἱερότητα ἀπένεμον τοῖς τοιούτοις ὅροις, δεικνύει ὁ αὐτὸς Πλάτων, καλῶν τὸν περὶ ὅρων νόμον αὐτοῦ Διὸς ὀρίου· «Διὸς ὀρίου πρῶτος ὄδε νόμος ὠρίσθω μὴ κινεῖται γῆς ὄρια μηδεὶς μήτε οἰκείου πολίτου γείτονος, μήτε ὁμοτέρμονος, ἐπ' ἐσχατιαῖς κεκτημένος ἄλλῃ ξένῃ γειτονῶν, νομίσας τὸ τὰκίνητα κινεῖν ἀληθῶς τοῦτο εἶναι βουλέσθω δὲ πᾶς πέτρον ἐπιχειρῆσαι κινεῖν τὸν μέγιστον ἄλλον πλὴν ὄρον μᾶλλον ἢ σμικρὸν λίθον ὀρίζοντα φιλίαν τε καὶ ἔχθραν ἔγορχον παρὰ θεῶν· τοῦ μὲν γὰρ ὁμόφυλος Ζεὺς μάρτυς, τοῦ δὲ ξένιος». Ὅτι δὲ ἀρχαιοτάτη αὕτη ἡ περὶ ὅρων διάταξις, καταδεικνύεται ἐκ τῆς Ὀμηρικῆς ἐπιξύνου ἢ ἐπικοίνου ἀρούρης, τῆς μεθορίου δηλαδὴ ταινίας τοῦ ἀγροῦ τῆς ἐχούσης κοινούς ὅρους. Ἐν ᾧ λοιπὸν ἄλλα ἐπιτηδεύματα ἐποιοῦντο τὴν κατασκευὴν τοῦ βίου αὐτῶν ἐκ τῆς ἀδιαλείπτου μεταβολῆς, καὶ ἐν ᾧ κατὰ Πλάτωνα ἄλλαις πόλεσιν εἶη ἂν παντοδαπὸς βίος καὶ πολλαχόθεν, ἡ γεωργία καὶ οἱ ἐπιμελούμενοι αὐτῆς διέμειναν πιστότατοι φύλακες τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἀδιαφθόρων καὶ ἀγνοτέρων ἡθῶν.

§ 5. Διὰ ταύτην δὲ τὴν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἔθει πιστὴν καὶ σταθερὰν ἐμμογήν τῆς γεωργίας ἰσχύει κατ' ὄλου καὶ ἡ εἰκῶν, ἣν διαγράφουσιν ἡμῖν οἱ ἀρχαιοτάτοι ποιηταὶ οἱ μόνοι συνάμα μάρτυρες τῆς ἀρχαίας καταστάσεως τῆς γεωργίας, ὡς πιστότατος τύπος καὶ κατάλληλος περιγραφή καὶ περὶ πάντων τῶν μετέπειτα χρόνων. Διότι ἐκτὸς τοῦ Ὀμήρου, ὅστις πολλαχοῦ τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ποιημάτων ἐγκατέσπειρε τὰς τερπνοτάτας περιγραφὰς αὐτῆς καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς εἰλημμένας ἐπιτυχιστάτας εἰκόνας καὶ παραβολὰς, ὁ Ἡσίοδος ἐποιήσατο κυρίαν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ «ἐργῶν καὶ ἡμερῶν» τὰς γεωργικὰς ἀσχολίας. Ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ Ὀμήρου μνημονεύομεν ἐνταῦθα τὰς δύο λαμπρὰς εἰκόνας τῶν δύο κυριωτέρων γεωργικῶν ἐργασιῶν, ἃς διέγραψεν ἐν τῇ

τοῦ Ἀχιλλέως ἠφαιστοτεύκτω ἀσπίδι. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, ἡ τοῦ ἀρότρου, ἔχει οὕτως· «Ἐν δ' ἐτίθει νειὸν μαλακὴν, πείραν ἀρουραν, εὐρέϊαν, τρίπολον· πολλοὶ δ' ἀροτῆρες ἐν αὐτῇ ζεύγεα δινεύοντες ἐλάστρεον ἔνθα καὶ ἔνθα. Οἱ δ' ὅπότε στρέψαντες ἰκοίατο τέλσον ἀρούρης, τοῖσι δ' ἔπειτ' ἐν χερσὶ δέπας μελιηδέος οἴνου δόσκεν ἀνὴρ ἐπιὼν τοῖ δὲ στρέψασκον ἀν' ὄγμους, ἰέμενοι νειοῖο βαθείης τέλσον ἰκέσθαι· ἡ δὲ μελαίνετ' ὄπισθεν, ἀρηρομένη δ' ἐώκει». Ἡ δὲ τοῦ ἀμμητοῦ ἡ θέρος οὕτω· «Ἐν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυλήϊον· ἔνθα δ' ἐρίθοι ἡμῶν ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες· δράγματα δ' ἀλλὰ μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πίπτον ἔραζε, ἀλλὰ δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἐλλεδανοῖσι δέοντο· τρεῖς δ' ἄρ ἀμαλλοδετῆρες ἐφέστασαν· αὐτὰρ ὄπισθεν παῖδες δραγμαεύοντες, ἐν ἀγκαλίδεσσι φέροντες, ἀσπερχές πάρεχον· βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ σκῆπτρον ἔχων ἐστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ· κήρυκες δ' ἀπάνευθεν ὑπὸ δρυὶ δαῖτα πένοντο, βοῦν δ' ἱερεύσαντες μέγαν ἀμφεπον· αἶ δὲ γυναῖκες δεῖπνον ἐρίθοισιν λεύκ' ἀλφίτα πολλὰ πάλυνον». — Ἄροτρον λοιπὸν, χρήσις βοῶν πρὸς ἀροτον καὶ ἀλοητὸν καὶ ὑπόζευξις αὐτῶν ὑπὸ ζυγὸν ἀπαντῶνται ἤδη καὶ παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ, οἷα εὐρίσκομεν οὐσιωδῶς καὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις.

§ 6. Τὸ ἀροτρον, τὸ κυριώτατον τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων, εὐρίσκομεν ἤδη παρὰ τοῖς ποιηταῖς κατὰ τὴν διπλῆν αὐτοῦ μορφήν, τὸ μὲν ὡς πηκτὸν ἀροτρον, ἥτοι ἐκ πολλῶν τμημάτων σύνθετον, τὸ δὲ ὡς αὐτόγυον, ἥτοι ἐξ ἑνὸς μόνου ξύλου κατασκευασμένου ἀγκυλωτὸν καὶ μονοκόμματον. Τοῦ δὲ συνθέτου ἀρότρου ἀναφέρονται ἡμῖν ὡς μέρη ἡ ἐχέτλη, ὅ ἐστι τὸ ὄπισθεν ὀρθὸν ξύλον, ὅπερ κρατεῖ ὁ ἀροτῆρ, χειρολαβίς δὲ αὐτὸ τὸ κοῖλον μέρος αὐτοῦ, καθ' ὃ ἐκεῖνος ἐφαρμόζει τὴν χεῖρα· ἀλύη δὲ, ὅπου ἐμπέπηγεν ἡ ἐχέτλη, ἔλυμα δὲ ᾧ ὁ ζυγὸς ἐνήρμοσται· τὸ δὲ ἀροῦν σιδήριον ὕνις, ἧς τὸ ἄκρον νύμφη ὃ δὲ ῥυμὸς ἠρμოსται ἐκ τῶνδε· τὸ μὲν ἐπικαμπές αὐτοῦ, ᾧ ὑποτείνεται τὸ ἔλυμα γεγομφωμένον, γύης, τὸ δὲ μετὰ τὸν γύην ἱστοβοεύς, τὸ δὲ τέλος αὐτοῦ τὸ μετὰ τὸν ζυγὸν κορώνη· ἡ δὲ πλατὺς ἰμάς ὃ τῷ ζυγῷ παρακαθαπτόμενος ἐχέβοιον ἢ μεσάβοιον καλεῖται· καταλαμβάνουσι δ' αὐτόν, ὅταν περιελίξωσιν εἰς

τὸ τοῦ ζυγοῦ τρύπημα κερκίδα ξυλίνην ἐμβalόντες, ἢ καλεῖται ἔνδρουον. Πρὸς ἄροσιν τῶν ἀγρῶν (νεῶν, ἀρουρῶν) καὶ ἀλόησιν τοῦ σίτου ἐν τῇ ἀλωῇ ἢ ἄλφῃ ἐκτὸς τῶν ζευγνυμένων ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι βοῶν, δι' ὧν κατὰ μὲν τὸν ἄροτον τῆς ἀρούρας ἐνέουν ἢ ἐνέαζον καὶ ἐπόλουν ἢ ἤρουν (ἤροτρίων) τὴν γῆν, κατὰ δὲ τὸν ἀλοητὸν ἐπάτουν ἐν τῇ ἄλφῃ καὶ ἔτριβον καὶ κατένοπτον τὸν σῖτον καὶ τὰ ἄλλα γεννήματα, ἅπερ πρότιον ἐπισωρευόμενα ἐσχημάτιζον θημωνιάς ἀμαλλῶν ἢ ἀγκαλίδων ἀσταχύων, — προὔτιμων διὰ τὸν πρῶτον σκοπὸν καὶ ἡμιόνους, καὶ ἤδη ἐν τῇ Ἰλιάδι εὐρίσκομεν ὅτι οἱ ἡμίονοί εἰσι προφερέστεροι τῶν βοῶν πρὸς τὸ ἔλκειν τὸ πηκτὸν ἄροτρον διὰ βαθείας νειοῦ, ἐν ᾧ οἱ ἵπποι οἱ σήμερον πρὸς τὸν ἄροτον εὐχρηστοὶ διὰ τὴν πλείονα δύναμιν καὶ ταχύτητα αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ μεταφέρειν τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τοῖς ὑπόζυγίσι, δι' ὧν ἀλοῶσι τὸν σῖτον, ἐμπεριλαμβάνονται ῥητῶς μετὰ τῶν ἡμιόνων καὶ βοῶν καὶ οἱ ἵπποι καὶ ἐν τῇ Σοφοκλείῳ δὲ φράσει, ἐνθα ἀναφέρεται τὸ πολεύειν ἱππεῖω γένει καὶ περιστρέφειν κατ' ἔτος τὸ ἄροτρον, ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ πρῶτον τοὺς ἡμιόνους καὶ προστίθησι «τινὲς δὲ καὶ ἵπποις χρῶνται εἰς ἀροτριασμόν». Ὡστε καὶ αὕτη ἡ τιμὴ τῆς περὶ τὴν ἐνταῦθα χρῆσιν ἰσχυροτέρων ὑπόζυγιων προόδου ἀνήκει τῇ πρεσβυτάτῃ ἀρχαιότητι, καθ' ὅσον μάλιστα καὶ ἀποκλειομένων τῶν ἵππων ἀπὸ τοιαύτης χρήσεως, πάντως μένουσιν οἱ ἡμίονοι, οἵτινες καὶ ταλαεργοὶ ὀνομάζονται διὰ τὴν ἰσχυροτέραν καὶ ταχύτεραν διεκπεραίωσιν ἐπιπόνων ἐργασιῶν. Τοὺς δὲ κατ' ἐξοχὴν ταλαιπῶρους ὄνους ἤλαυνον εἰς τοὺς ἀγροὺς ὡς ἀχθοφόρα ζῶα πρὸς τὴν διὰ κόπρου πῖανσιν τοῦ ἀγροῦ. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ ὑπόζυγια ἦσαν ὑπεζευγμένα ὑπὸ ἓνα ζυγόν· ὁ δὲ ῥυμὸς συνίστατο ἐξ ἐνὸς ἐγκαρσίου ξύλου, οὗ ἐκατέρωθεν ἦσαν δύο καμπύλα ξύλα ἢ ζυγά, καὶ ὑπὸ ταῦτα ἐτίθετο ὁ τράχηλος τῶν ὑπόζυγιων (ζυγὸν ἀμφίλοφον).

§ 7. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ κυριωτέρου τῆς γεωργίας δργάνου καὶ περὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ· ἡ δὲ διὰ κόπρου τεχνητὴ πῖανσις τοῦ ἀγροῦ ἦν γνωστὴ καὶ τοῖς ἀρχαίοις, καὶ ἰδίως μά-

λιστα ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ γραμματικοὶ ἀναφέρουσιν ὅτι ῥητὴ μνεῖα αὐτῆς γίνεται καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα, ἐνθα εἰσάγεται ὁ Ὀδυσσεὺς εὐρίσκων τὸν πατέρα Λαέρτην μονάζοντα ἐν τῷ ἀγρῷ «λιστρεύοντα φυτὸν»· τοῦτο δὲ ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Κικέρων σημειοῖ ὅτι ὁ Ὀμηρος παρέστησε τὸν γέροντα Λαέρτην καλλιεργοῦντα τὸν ἀγρὸν καὶ κοπρίζοντα αὐτὸν *). ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐνταῦθα μὴ ἐννοήσωμεν μετὰ τοῦ Κικέρωνος διὰ τῶν λέξεων λιστρεύειν καὶ ἀμφιλαχαίνειν τὴν περιόρουξιν τοῦ δένδρου πρὸς κόπρωσιν, ἀλλαχοῦ ὁμοῦς εὐρηται ῥητῶς ἐν τῇ αὐτῇ Ὀδυσσεΐα καὶ ἡ λέξις κοπρεῖν, καὶ ὁ Ξενοφῶν ἀναφέρει ὅτι πάντες γενικῶς ἐγίνωσκον ὅτι ἀριστον εἰς γεωργίαν ἢ κόπρος καὶ ὅτι ἦν εὐκόλος ἢ τοιαύτη λίπανσις τῆς γῆς καὶ μνημονεύει τῆς ἐπιμελείας ἢ ἀμελείας τῶν γεωργικῶν περὶ τὸν πορισμὸν καὶ τὴν κατάλληλον χρῆσιν αὐτῆς· καὶ αἱ παρὰ Πολυδεύκει μνημονευόμεναι φράσεις «κοπροῦν καὶ κόπρου ἀγωγὰς προσφέρειν καὶ ὄνῳ κοπροφόρῳ ἔπεσθαι καὶ ὀνηλατεῖν» τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύουσι. Πρὸς δὲ τούτοις εὐρίσκομεν ἐν τοῖς ὀμηρικοῖς ποιήμασι τὴν καλλιέργειαν οὐχὶ μόνον τοῦ σίτου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, ἔχουσαν σημασίαν καὶ ἔκτασιν, ἣν οἱ μεταγενέστεροι χρόνοι ὑπερέβησαν τὸ μέγιστον κατὰ τὰς τεχνικὰς μεθόδους καὶ τὴν μείζονα ποικιλίαν τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν τε καὶ ἐργαλείων. Καὶ αἱ μὲν ὀνομασίαι τῶν κυριωτέρων εἰδῶν τῶν γεωργῶν κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν ἐργασίαν εἰσὶν αἱ ἀκόλουθοι ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα γεωργοὶ συμπεριλαμβάνονται φυτουργοί, νεοποιοὶ (οἱ ὑπεργαζόμενοι τὴν νειόν, ἢ νεοῦντες, νεάζοντες, νεοποιοῦντες), ὄχεταγωγοί, σκαλεῖς, ἀρόται ἢ ἀροτῆρες, σπορεῖς, θερισταί, θερίστριαι (ἀμῶντες, καὶ ποιητικώτερον ἀμητῆρες καὶ ἀμητρίδες), ἀμαλλοδετῆρες, καλαμητρίδες, λιμηταί. Προσθετέον τούτοις τοὺς σκαφεῖς καὶ σκαπανεῖς· ἔτι δὲ τὸ μεταξὺ τῶν ἀρηρομένων ἀνέχον ἐκαλεῖτο σφῦρα, διὸ καὶ οἱ ποιηταὶ ἔλεγον ὑποσφυρίσασθαι τὸ ὑπαρόσαι. Τὰ δὲ ἔργα ἰδίως σπέρματα, δράγματα, ἀμάλλαι, φυτεύματα. Ἀλλὰ πάντως αἱ δύο πρῶται καὶ

*) „Homerus Laertem lenientem desiderium, quod capiebat ex filio, colentem agrum et stercorantem fecit“.

κυριώταται ἐργασίαι ἦσαν τὸ ἀροῦν καὶ σπείρειν· κατέβαλλον δὲ εἰς τὴν γῆν τὸ σπέρμα, ἐπιδραττόμενοι διὰ τῆς χειρός. Ἐγένετο δ' ἐνίοτε καὶ ἐπισπορία, ὅταν εἰς τὸ αὐτὸ σπαρὲν μέρος ἐπενέβαλλον σπέρμα τι. Σημειωτέον δὲ ἔτι ἐν ταῖς γεωργικαῖς ἐργασίαις καὶ τὸ βωλοκοπεῖν τὸν ἀγρὸν καὶ ὅτι ἢ ρίζοβόλησις ἢ ρίζωσις τοῦ σίτου ἐκαλεῖτο *συγκαρκινούσθαι* (τὸν σῖτον). Ὄνόματα δὲ γεωργικῶν ἐργαλείων ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς· δρέπανον ἢ δρεπάνη· δίκελλα, ἀμη, ἀξίνη, λίστρον, θρῖναξ, σμινύη, πτύον (πτέον), καὶ ἄλλοις τοῦ μνησθέντος ἀρότρου βωλοκόπος, σφῦρα, σκαλῖς, φορμός, ψίαθος, κόφινος, ἀρρίχος, σμινύδιον, σκαπάνη.»

§ 8. Ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἀλλαχοῦ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ἦν ἐπιδεκτικὸν τῆς καλλιεργείας καὶ προαγωγῆς τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν σιτηρῶν ἢ δημητριακῶν καρπῶν. Ἐσσορα δὲ εἶδη τούτων παρῆγε κυρίως ἢ Ἑλλάς, ἦτοι σῖτον, κριθήν, ζέαν ἢ ζειάν καὶ τίφην ἢ ὄλυραν, ἢ κατὰ τὴν συνηθεστέραν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν πληθυντικῷ ἔκφρασιν τῶν τοιούτων πυρούς, κριθάς, ζειάς, τίφας. Τοῦτο τὸ τελευταῖον εἶδος λέγεται καὶ ἀπλῶς ἐνίοτε ἀνευ τινὸς διακρίσεως ὄλυρα, ἀλλοὶ δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ζειάν συγχέουσι μετὰ τῆς ὄλυρας, ἅτινα ὅμως διακριτέα ἀπ' ἀλλήλων. Παρ' Ὀμήρω ἀντὶ τοῦ τετάρτου εἶδους, τῆς τίφης, εὔρηται πανταχοῦ ὄλυρα, ὡς ἵπποφορβή ἢ τροφή ἵππων, ἀλλὰ καὶ σῖτος ἐνίοτε ἀπαντᾶται παρὰ τῷ αὐτῷ ὡς τροφή ἵππων. Ἐὰ δὲ εἶδη βρόμος καὶ αἰγίλωψ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ ἠεροφράστου ἐθεωροῦντο ὡς ἄγρια εἶδη σιτηρῶν. Τὴν δὲ διάφορον σημασίαν καὶ χρῆσιν τῶν προμνησθέντων εἰδῶν τῶν σιτηρῶν δεικνύουσι καὶ αἱ διαφορικαὶ αὐτῶν, αἵτινες φυσικῶς λίαν διέφερον καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις· ἢ κριθή π. χ. ἐτιμᾶτο ἀντὶ τῆς ἡμισείας τιμῆς τοῦ σίτου, καὶ ἐν Ἀθήναις ἀντὶ τῶν δύο τρίτων τῆς τιμῆς τοῦ τελευταίου· ἐν τῇ τελευταίᾳ πόλει φαίνεται ὅτι ἀπὸ Σόλωνος μέχρι Δημοσθένους αἱ τιμαὶ προώδευον αὐξοῦσαι· ἐννοεῖται δὲ ὅτι πολλάκις καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους αἱ τιμαὶ ἐταλαντεύοντο, καθὼς καὶ τὴν σήμερον, ἕνεκα διαφόρων εὐμενῶν ἢ δυσμενῶν τῇ εὐφορίᾳ καὶ εἰσαγωγῇ τοῦ σίτου περιστάσεων. Ἡ δὲ ἐλάχιστη τιμὴ τοῦ σίτου ἀναφέρεται ἐπὶ Σόλωνος, ὅτε εἰς μέδιμνος ἐτιμᾶτο μιᾶς δραχμῆς·

κατὰ τὴν 96^{ην} καὶ 97^{ην} Ὀλυμπιάδα μανθάνομεν ἐκ διαφόρων παραδειγμάτων ὅτι ὁ μέδιμνος ἐτίματο τριῶν δραχμῶν, καὶ κατὰ τὴν 100^{ην} ἔφθασεν ἡ τιμὴ τοῦ μεδίμνου εἰς ἕξ δραχμάς. Ἐπέτρεπε δὲ τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος διπλῆν σπορὰν τῶν προμνησθέντων σιτηρῶν κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον· καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸ ἔαρ σπειρόμενα ἐκαλοῦντο πρωίσπορα, τὰ δὲ κατὰ τὸ φθινόπωρον ὀψίσπορα. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ δευτέρα ὥρα, ἡ τοῦ φθινοπώρου, ἦν ἡ πρὸς σπορὰν συνηθεστέρα κατὰ τὰς δυσμάς τῶν Πλειάδων *). Τοιοῦτος δὲ ὀψίσπορος, ἦται φθινοπωρινῆς σπορᾶς σῖτος, ἠδύνατο εὐρίσκεσθαι ἐν ἀκμῇ κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον, ὅτε καὶ ἐγένετο δυνατὸς ὁ θερισμὸς αὐτοῦ· ταύτην βεβαίως τὴν ἐποχὴν τοῦ θερισμοῦ ἢ ἀμητοῦ ὑπομιμνήσκει καὶ ἡ παρά τῳ νῦν γεωργικῷ λαῷ ἐπωνυμία τοῦ δευτέρου μηνὸς θερητήης. Πρὸς τούτοις τὸ θέρος ἐπέτρεπε καὶ τρίτην σπορὰν τῶν ὀσπρίων ἢ χεδρόπων καὶ ἄλλων ἀγροτικῶν προϊόντων, ἅτινα ἐκαλλιεργοῦντο ἐκασταχοῦ κατὰ τὴν φύσιν καὶ ποιότητα τοῦ ἐδάφους. Ἐν τούτοις καταλέγονται κύαμοι, ἐρέβινθοι, φασίολοι, φακαῖ, ὠχροί, δολιχοί, λάθυροι, κνηκος, ῥοῦς, τράγη, ἀράκη ἢ ἀρακος, ὄροβος, ἐν οἷς ἔπειτα συμπεριλαμβάνονται κατ' εὐρυτέραν ἐκδοχὴν καὶ ἡ κέγχρος, τὸ σήσαμον καὶ ἀπλῶς τὰ ἐν θερίνοις ἀρότοις ἀνώνυμα κοινῇ προσηγορίᾳ. Τούτοις προσθετέον ἔτι καὶ πολλὰ κηπαῖα λαχανικά ἢ κηπεύματα, ὧν καὶ αὐτῶν ἡ καλλιέργεια ἐχώρει ἐπὶ μέγιστον ἐν τισὶ χώραις, ἐν αἷς ἡ Βοιωτία κατ' ἐξοχὴν ἀναφέρεται ἡμῖν ὡς ἔχουσα κηπεύματα πλεῖστα τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων.

§ 9. Οἱ δὲ κῆποι κατ' ἀρχὰς μὲν φαίνονται ὅτι ἦσαν προωρισμένοι κατ' ἐξοχὴν πρὸς παραγωγὴν ὀπωρικῶν καὶ οἴνου καὶ ἐκαλοῦντο παρὰ μὲν Ὀμήρῳ ὄρχατοι καὶ φυταλιαί, παρὰ δὲ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ φυτεῖαι καὶ δενδροφυτεῖαι. Διὸ οἱ κῆποι, ὡς πεφυτευμένοι δενδρόκηποι εὐρίσκονται ἀδιαλείπτως ἀποτελοῦντες ἀντίθεσιν πρὸς τε τὴν ἀδενδρον καὶ ψιλὴν γῆν τῶν ἐργασίμων πεδίων καὶ ἀρουρῶν καὶ ἀγρῶν καὶ πρὸς τὰ φυσικά

*) „In Graecia et Asia omnia Vergiliarum occasu seruntur“ Πλίν.

ἄλση καὶ δάση καὶ πρὸς τοὺς εὐανθεῖς λειμῶνας· ἐν τούτοις δὲ συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ ἀμπελόκηποι, ἤτοι ἡ ἀμπελόφυτος γῆ, ἢ τὸ παρ' Ὀμήρῳ οἰνόπεδον. Ἦσαν λοιπὸν δενδρόκηποι, ἤτοι κῆποι ὀπωροφόρων δένδρων, ἐν οἷς ἐκαλλιεργοῦντο καὶ ἐφύοντο ἐλαῖαι, συκαῖ, πρὸς δὲ καὶ ἀμπελοι, μηλέαι, ἔγχναι, ροιαί, κοκκύμηλοι κ. τ. τ. Τὴν τοιαύτην διάκρισιν τῶν κήπων καὶ τὴν προμνησθεῖσαν ἀντίθεσιν παριστῶσιν ἡμῖν καὶ τὰ παρὰ Πολυδεύκει ὀνόματα τῶν διαφόρων τοῦ καρποφόρου ἐδάφους κατηγοριῶν», πεδία, ἄρουραι, ἐργάσιμα, λήϊα, ὄργαδες, λόφοι, ὄρχοι (ὄρχατοι), πρασιαί, ἀμπελουργίαι, ἄλση, κῆποι, λειμῶνες, αὐλῶνες, παράδεισοι ὄρη ἀμπελοφόρα, ἀμπελόφυτα, ἀμπελώδη... γήλοφοι εὐ-ἀμπελοι, εὐφυτοί, ἡδύσιννοι, κατάρρυτοι· ἄρουραι εὐποροί, ἄλση εὐχομα, κατάσκια, εὐσκια, σκιερά, ἀμφιλαφῆ, ἀμφίχομα· λειμῶνες εὐανθεῖς, αὐλῶνες ἐλαιοκομώμενοι». Τοιούτων εὐκάρπων κήπων, καλλιεργουμένων συνήθως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος, παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα τοὺς γνωστοὺς ἴσως οὐχὶ ὅλως ἰδανικοὺς τύπους, ὡς ἐν Ὀδυσσεΐᾳ διεγράφησαν ἄριστα διὰ τῶν κήπων τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου· «Ἐκτοσθεν δ' αὐλῆς μέγας ὄρχατος ἄγχι θυράων τετράγυος· περὶ δ' ἔρκος ἐλήλαται ἀμφοτέρωθεν· ἔνθα δὲ δένδρεα μακρὰ πεφύκει τηλεθόωντα, ὄγχναι καὶ ροιαί καὶ μηλέαι ἀγλαόκαρποι, συκαῖ τε γλυκεραὶ καὶ ἐλαῖαι τηλεθόωσαι, τάων οὐποτε καρπὸς ἀπόλλυται, οὐδ' ἀπολείπει χεῖματος, οὐδὲ θέρους ἐπετήσιος· ἀλλὰ μάλ' αἰεὶ Ζεφυρίη πνεύουσα τὰ μὲν φύει, ἀλλὰ δὲ πέσσει· ὄγχνη ἐπ' ὄγχνη γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μῆλῳ, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ· ἔνθα δὲ οἱ πολύκαρπος ἀλωή ἐρρίζωται· τῆς ἕτερον μὲν θειλόπεδον λευρῷ ἐνὶ χώρῳ τέρσεται ἠελίῳ, ἑτέρας δ' ἄρα τε τρυγώωσιν, ἄλλας δὲ τραπέουσι· πάροιθε δὲ ὄμφακές εἰσιν, ἄνθος ἀφιῖσαι, ἕτεραι δ' ὑποπερκάζουσιν· ἔνθα δὲ κοσμηταὶ πρασιαὶ παρά νεΐατον ὄρχον παντοῖαι πεφύασι, ἐπηετανὸν γανόωσαι». Ἐν τούτοις συμπαρατίθενται καὶ διαδοχικῶς περιγράφονται αἱ τρεῖς κατηγορίαι τῶν κήπων, ὄρχατος ἢ κῆπος δένδρων, ἀλωή ἢ ἀμπελόκηπος, καὶ λαχανόκηπος ἢ λαχανηρόρος κῆπος. Ἐγίνωσκε δὲ καὶ ἐκείνη ἢ ἐποχὴ διάφορα λαχανηρά, διότι βλέπομεν ὅτι ἐν τοῖς δεῖπνοις

τοῖς ὀμηρικοῖς παρατίθενται λάχανα. Τούτων δὲ ὀνόματα ἀναφέρονται ἡμῖν πολλὰ καὶ διάφορα· θριδακίνη, ῥάφανος, ῥαφανίς, κράμβη, κινάρα, κρόμμυον, σκόροδον, σέλινον, μαλάχη, τευτλον, κορίαννον, ἀσφάραγος (ἀσπάραγος, ἀσφαραγίς), ὄρμενος (ὁ ἡμερος ὁ ἀπὸ τῆς κράμβης ἐκκαυλούμενος), γογγυλῖς, πήγανον καὶ τὰ τοιαῦτα.

§ 10. Ἡ δὲ καλλιέργεια τῶν ἀνθέων ἦν κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους μικρὰ καὶ ὀπωσοῦν παρημελημένη διὰ τὸ εἰσέτι ἀχρηστον τῶν ἐν ταῖς μεταγενεστέροις συμποσίοις στεφάνων, ἐν οἷς αἱ στεφανηπλόκοι ἐνέπλεκον τὰ ὠρσιότατα τῶν ἀνθέων (στεφανικά, στεφανωματικά ἀνθη), — ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ μέρος τῆς κηπουρικῆς, τὴν ἀνθοκομίαν, ἀδύνατον ἀποποιηθῆναι τοῖς ἐνδόξοις χρόνοις τῆς Ἑλλάδος, ὅτε καὶ ῥητῶς ἀναφέρονται ἡμῖν κῆποι εὐώδεις παρ' Ἀριστοφάνει. Ἐὰν δὲ ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς Ἑλλησι συγγραφεῦσιν ὀλίγιστα παραδείγματα, μαρτυροῦντα ἡμῖν καθαρὰν ἀνθοκομίαν πρὸς τέρψιν καὶ ἀπλῆν καθωράϊσιν ἐξοχῆς καὶ πόλειων, ὡς οὐδὲ μεγάλους παραδείσους ἢ κήπους δένδρων ἀπαντῶμεν, τοῦτο οὐδαμῶς σημαίνει ἀπολύτως ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀλίγον ἠσθάνοντο τὴν καλλονὴν τῆς φύσεως, διότι δῆθεν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ὀλίγας περιγραφὰς τοιαύτης φύσεως καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς προσγινομένων αἰσθημάτων παρέδωκαν ἡμῖν. Πᾶν τοῦναντίον ἢ ἑλληνικὴ ποίησις τί ἄλλο ἐστὶν ἢ λαλοῦσα ζωγραφία τῆς φύσεως; Παραλείποντες τὰς ἀμιμήτους εἰκόνας τοῦ Ὀμήρου, σημειοῦμεν ἐκ τῶν ποιητῶν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην παρὰ Σοφοκλεῖ πάροδον τοῦ χοροῦ καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς παρὰ τοῖς δικασταῖς αὐτοῦ προσγενομένην γνωστὴν ἐντύπωσιν· «Εὐίππου, ξένε, τᾶςδε χώρας ἴκου τὰ κράτιστα γῆς ἔπαυλα, τὸν ἀργῆτα Κολωνόν, ἐνθ' ἀλίγεια μινύρεται θαμίζουσα μάλιστ' ἀηδῶν χλωραῖς ὑπὸ βάσσαις, τὸν οἰνώπα νέμουσα κισσὸν καὶ τὸν ἀβατον θεοῦ φυλλάδα μυριόκαρπον, ἀνήλιον, ἀνήνεμόν τε πάντων χειμώνων· ἴν' ὁ βακχιώτας αἰεὶ Διόνυσος ἐμβατεύει θεαῖς ἀμφιπολῶν τιθήναις· θάλλει δ' οὐρανίας ὑπ' ἀχνᾶς ὁ καλλίβοτρος κατ' ἡμαρ αἰεὶ νάρκισσος, μεγάλαιν θεαῖν ἀρχαῖον στεφάνωμα, ὃ τε χρυσαυγῆς κρόκος· οὐδ' αὔπνοι κρῆναι μινύθουσι Κηφισσοῦ νομάδες ῥεέθρων, ἀλλ' αἰὲν ἐπ' ἡματι

ώκυτόκος πεδίων ἐπινίσσεται ἄκηράτῳ ξὺν ἔμβρω στερνούχου χθονός· οὐδὲ Μουσαῖν χοροὶ νιν ἀπεστύγησαν, οὐδ' ἄ χρυσάνιος Ἄφροδίτα». Ἐκ δὲ τῶν πεζογράφων ἐπίσης τρυφερόν αἶσθημα, ὑπὸ φύσεως ὠραίας διεγειρόμενον, περιγράφεται παρὰ τῷ μουσολήπτῳ φιλοσόφῳ Πλάτῳνι «χαρίεντα καὶ καθαρὰ καὶ διαφανῆ τὰ ὕδατια (τοῦ Ἰλισσοῦ) φαίνεται καὶ ἐπιτήδεια κόραις παίζειν παρ' αὐτά· — νῆ τὴν Ἥραν, καλὴ γέ ἡ καταγωγὴ· ἦτε γὰρ πλάτανος αὕτη μάλα ἀμφιλαφὴς τε καὶ ὑψηλὴ, τοῦ τε ἄγνου τὸ ὕψος καὶ τὸ σύσκινον πάγκαλον, καὶ ὡς ἀκμὴν ἔχει τῆς ἀνθῆς, ὡς ἂν εὐωδέστατον παρέχοι τὸν τόπον· ἢ γέ αὖ πηγὴ χαριεστάτη ὑπὸ τῆς πλατάνου ρεῖ μάλα ψυχροῦ ὕδατος, ὡς γέ τῷ ποδὶ τεκμήρασθαι· νυμφῶν τέ τινων καὶ Ἀχελώου ἱερόν ἀπὸ τῶν κορῶν τε καὶ ἀγαλμάτων ἔοικεν εἶναι· εἰ δ' αὖ βούλει, τὸ εὐπνουν τοῦ τόπου ὡς ἀγαπητόν τε καὶ σφόδρα ἠδύ, θερμόν τε καὶ λιγυρόν ὑπηχεῖ τῷ τεττίγων χορῷ· πάντων δὲ κομψότατον τὸ τῆς πόας, ὅτι ἐν ἡρέμα προσάντει ἱκανὴ πέφυκε κατακλινέντι τὴν κεφαλὴν παγκάλως ἔχειν».

§ 11. Ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων τῶν δύο φοιβολήπτων αἰοιδῶν τοῦ Κηφισσοῦ καὶ Ἰλισσοῦ γίνεται ἀρκούντως δῆλον, πόσῃν φαιδρότητα ἐνεποίει τοῖς Ἕλλησιν ἡ θεὰ καὶ καλλονὴ τῆς ἀψύχου φύσεως. Οὐδὲν μαρτυρεῖ κατὰ τούτου ἡ δλίγη ἀνάπτυξις, ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἡ φυσικῶν πραγμάτων καὶ τοποθεσιῶν παράστασις, εἴτε τοπιογραφίαν εἴτε ῥωπογραφίαν εἴτε σκηνογραφίαν ὀνομαστέον αὐτὴν (paysage). Περιεγράφετο δὲ πολλάκις τὸ ἐνυπάρχον ἐκεῖνο λεπτόν αἶσθημα τῆς φύσεως οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν ἐν λόγοις ἀριστοτεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀκόμψων καὶ ἀτέχνων ζωγράφων, οἷους ὑπαινίττεται ὁ Πλούταρχος ἐνθα λέγει· «ἄφελε τοῦ λόγου τὸ νῦν ἔχον ἐποποιῶν τε λειμῶνας καὶ σκιάς καὶ ἅμα κιττοῦ τε καὶ λάκκων διαδρομάς, καὶ ὅσα ἄλλα τοιούτων τόπων ἐπιλαβόμενοι γλίσχονται τὸν Πλάτωνος Ἰλισσὸν καὶ τὸν ἄγνον ἐκεῖνον καὶ τὴν ἡρέμα προσάντη πόαν πεφυκυῖαν προθυμότερον ἢ κάλλιον ἐπιγράφεσθαι». Οὕτω λοιπὸν καὶ ἡ κηπουρία καὶ ἀνθοκομία πολὺ ἀπελείφθη τῆς ἐντελείας καὶ ἀκμῆς, εἰς ἣν μετὰ ταῦτα ἐπὶ Πτολεμαίων ἔφθασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ